

KEMSEI ISTVÁN

Baka István: Összegyűjtött versek

Kalligram, 2016

kritika

KEMSEI ISTVÁN (1944) Budapest

Baka István legenda. Jelentőségéhez képest szűk körben és fájdalmasan kevesek tudatában. Maga a költő jövőre lehetne hetvenéves, és már huszonkét éve halott. Így még azt is feltételezhetjük, hogy műve még nem igazán szállt fel a félig elfeledettség purgatóriumából. Holott ennyi évvel haláluk után Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula, Tóth Árpád, József Attila már mind középiskolai tananyag voltak, irodalomtörténet – Radnóti jóval előbb –, érettségi tétel, nemzedékek kezdtek tanulni műveik által a szépirodalom művészetének és a modernebb életérzésnek alapjait.

Valami félrebillent, vagy csak egyszerűen megállt az irodalomtörténet ideje valamikor a 20. század közepe tájt. Életérzések – többnyire manipuláltak – jöttek-mentek percről percre, divatos stílus-eszközöket gyötörtek halálra, agyonmetaforizált szavak koptak el végérvényesen és többé lejegyezhetetlenül. Tehetségek tűntek fel és el számolatlanul; mindez lehetne a természetes kiválasztódás folyamatának része is, de félek, hogy nem az, hanem pusztán egy falsra nyomorított világérzés kudarcra, a verskatedrális összeomlásának porfelhője. Születtek persze irodalomtörténet-írási kísérletek is eközben, azonban szinte kivétel nélkül hiányzott azokból a megértés higgadt toleranciája.

Zavaros, értékpazarló, stílusideológiák vezérelte idők követték Baka István lírájának lezáródását, s a velük együtt járó könnyű feledés tornagyakorlatai. „Meghalt.” Ez nagyjából annyit jelent a mában, a ma sürgetőnek látszó életében, hogy bárkinek oda lehet lépni kihűlt helyébe, mert amit alkotott, a „felgyorsult időben” vele együtt megsemmisült. Azaz nincs többé, de mintha soha nem is lett volna. Csakhogy az effajta értékpazarlás igen kevés eredménnyel kecsegtet, mert a holt minduntalan kidugja ujját a rálapátolt humuszból, éppen úgy, mint az *Engedetlen kisfiú* a Grimm-mesében. Baka István költészete ugyanis súlyosabb tömb annál, hogy elmozdítható lehetne addig elfoglalt helyéről. Egyrészt súlyosabb, másrészt kérdésesebb. Súlyosabb, mert amit alkotott, ma már klasszikus és megkerülhetetlen, a szó legnemesebb nemében. Kérdésesebb inkább az, hogy milyen mértékben. Értő, tudós, respektálandó tanulmányok szólnak lí-

rájáról, ám irodalomtörténeti helyét az óvatóság nem jelölik ki. Bátoratlanság volna ez? Aligha. Vagy csupán a kortárs bizonytalansága: hátha téved?

Baka lírája ugyanis maga a teljes magyar irodalmi hagyomány felidézése. És annyiban többletet adó, amennyiben új értékekkel gyarapította azt, s amiért a legjelesebbek között kell számon tartanunk. Ifjan mindenkitől tanult, s jó tanítványként: egyszerre, hiszen ha úgy vesszük, ő is csodagyerek volt, ha nem is oly mértékben, mint Weöres, de tény, hogy már tizenhat évesen publikálható, jó verset írt, de korántsem volt akkor még a múzsa fejéből kipattant annyira kész költő, mint az *Öregek* alkotója. Későbbi hangjára, költészetének viszonyulási pontjaira hamar rálelt, első könyvének jó részét mégis jobb, ha feledjük, vagy óvatosan kihagyhatjuk egy-egy készülő válogatásból. A *Magdolna-zápor* (1975) a mesterség fölényes tudásán kívül ugyanis alig mutatott valami kiugrót, illetve amit felmutatni tudott, annak a hatvanas évek legvégén, hetvenes évek elején nagy számban színre lépő nemzedék legtöbb tehetsége birtokában volt. Magyarán szólva: az ő líráját is magával ragadta a *csordaszellem* – már ami az alkalmazott stílusjegyeket illeti. (Meggvallom, utólag szíven üt a felismerés döbbenete: milyen laposkásan is indult nemzedékem költészetel!) S a többsége nem is a neki jó irányból. Ebből a több évtizednyi távlatból visszatekintve adhatok igazat Nagy Lászlónak, aki az egyformaságot vetette a társaság szemére. Bizony, az induló Baka verseinek soraiból is szinte kikiabál a – kétségtelenül meglévő – formai tökély mögül a korszak képi közhelyeinek tömkelege, a ma már sutának ható, nem oda való erőszakolt azonosítások garmadája: hol partizánmód rejtezik / s szép tervet sző a holnap (*Azt hittük, hogy a dzsungelek*); Hóhullás-arcú Aszszonyom (*Szerelmesvers*); Vérem piros didergés (*Gyóntató fehérség*) stb. Még a nemzedéktárs (Döbrentei Kornél) képzuhatagos-indulatteli stílusával is próbálkozik a Mahler-versben (*Trauermarsch*).

Láthatjuk, nem éppen szerencsés nemzedék tagjaként indult Baka. A költők éppen úgy tömegeltek, előszobáztak a szerkesztőségeknél – azidőt létezett valóságos, személyes előszoba is,

nemcsak virtuális-emailes –, mint mostanában. A késleltetett kiadásoknak köszönhetően nemzedékek találkoztak s ütköztek össze nagy hirtelen, válva eggyé, az 1943-ban született Petri György az 1946-ban született Döbrentei Kornéllal, ő az 1948-ban született Baka Istvánnal stb. Holott eleve más és más volt mindegyikük világtudata, életérzése, az élménytartomány nyelvkészlete.

A Baka-életrajzokban több helyütt olvashatjuk, hogy az atyai jó barát Ilia Mihály Ady és Széchenyi tanulmányozását javasolta az induló költőnek. Nem valószínű, de feltételezhető, hogy Ilia ezzel a jó tanáccsal indította az alanyiság átkától irtózó Bakát a szereplíra felé. De van itt fontosabb, lényegibb is, egy mondata Bakának: „Felfedeztem, hogy a versben nem az én személyem a fontos, hanem a kép” – próbálkozott ebben a nyilatkozatában a mondandó személyes jegyeinek fortélyos kicselezésével Baka. S valóban: a képalkotáshoz olyan különleges tehetsége és arányérzéke volt, ami csak a legnagyobbakéhoz mérhető. A komplex képek elsőrangú varázslóját, építőművészt becsülhetjük benne. Számos verse egyetlen képhalmaz (*Égi zsebóra, Siralomház*), egyik kép hívja magához a másikat: a metafora a metonímiát, a metonímia a szinesztéziát stb.: „s Pallasz baglyának hányadéka, én / görgök, rút szörgolyó, a föld színén; / s törött ezüstmaszk: utcalámpa-rom / csillámlik jéggé dermedt arcomon” (*Farkasok órája*). „Hullnak a barna-piros levelek, / ágak közt átszítál a kék üresség: / száraz avarra üvegcserepekként / Isten halott tekintete pereg” (*Ősz van az ūrben*).

Az ilyen költőtől legalábbis csengés-bongást várnánk. „Szépségek” özönét. Némi idillt. Van persze olyan is, varázslatos, amilyen pl. a *Kerti óda*: „Giliszták, eleven, tekergő / cipőfűzők, ti! A rögök / bakancsát hogy tartjátok össze? / Hogy szét nem mállott még a föld, / s fák lépegetnek benne nyárba / tavaszból s őszből tél fele, / rózsás zsinórok, hála, hála / tinéktek! Ezzel van tele / a szívem, míg a keretet ásom, / miközben tűz reám a nap, / s eszembe villan – tán a mennybolt / gilisztái a sugarak. – / a kékséget furkálva egyre / (ezért oly porhanyós a lég) / lehullnak végül fára, gyepre, / és féreg-testük ott elég. / Elégedett az égi kertész, / és tán a menynek susztere / is, ki a legfénylőbb sugárral / Isten bakancsát fűzi be.” Ritka pillanatok ezek.

Helyettük a valóban pazar képek ún. *inherens expresszivitásában* részesülünk, bennük lefokozott, majdnem *zéró stílisztikummal*: „Bár dögszagú volt s aztán hajnalonta / Fény-hányadékát szertezápo-

rozta / kirókáztuk mi is az olcsó mámort / S megundorodtunk életünk nyaratól” (*Strófák*). Vagy némi képp szelídebb tónusban: „És csont a csonthoz nem tér meg soha / Kiömlött vérünket beissza a / Semmi fűrészpóra s kilóg a lószőr / Istenből mint kibelezett babából” (*A jelenések könyvéből*).

Egy eleve illúziótlan, a világot a maga kegyetlen tárgyszerűségében látó, keserű költő néz velünk szembe. Az villan észbe, hogy az efféle stílus-használatban Baka lehetne talán Petri György alig öt évvel fiatalabb nemzedéktárs-rokona, de Petri komorság-szarkazmusa (néha könyörtelen cinizmusa) nélkül. Ám égtájnyi a különbség is a két kemény férfilíra között. Petri Nyugatról, elsősorban az amerikai beatköltészet eredményei felől közelít a magyaréhoz, Baka – oroszos lévén – Keletről, az orosz költészet irányából. Mondani se kell talán, hogy az orosz költészet – nemcsak földrajzilag, de az intellektus tragédiatudatában, életérzésben is – kö-

zelebb van a magyar hagyományhoz, hogy a nyugati és keleti életviszonyok közti különbségről ne is beszéljünk. Petri költészetében több a modern vetület, Bakáéban több a nemzeti, a sorskérdésbéli. Petri illúziótlansága intellektuális, Bakáé létközeli, anyaföldet markoló. Petri Szabó Lőrincchez hasonlón élve boncolja személyiségét, Baka maszkokat próbálgat, hogy maga elöl is rejtse önmagát. És még folytathatnánk a sort. Ami mégis valamiképp összeköti költészetüket, az a korszakos felismerés, hogy a hagyományos értelemben vett *esztétikai szép* – az élet más szépségeivel egyetemben – a romjaiban hever. De honnan származik ez a Baka-féle illúziótlanság? Nyilvánvalóan volt ebben alkati, tartózkodó, „szekszárdi” magatartás – gondoljunk csak Babits vagy Mészöly Miklós életművére! –, nemzedéki hangulat, de szüksége volt valami másra, a hazai kultúrától kívülről jövőre is. Baka 1971–72-ben volt leningrádi ösztöndíjas, s mit tesz Isten?, nem az abban az időben (s szerte a „szocialista táborban”, nálunk is) annyira divatosvá varázolt Jevtusenko, Vinokurov és Voznyeszenszkij ragadták meg a huszonhárom-huszonnégy éves Baka figyelmét, hanem Arszenyij Tarkovszkij (a filmrendező apja), a tragikus sorsú Cvetajeva, a kivégzett Gumiljov s az emigránsok: elsősorban pedig Brodskij és talán leginkább: Hodoszevics keserű keménysége.

„Akkor lettem szekszárdi, amikor Szegedre jöttem. 75 után, az otthontalanságban. És persze Leningrádban. Ott is »hazataláltam«. Akkor lettem

nemzeti is” – jegyezte fel Baka. Azt ne firtassuk, hogyan élt és terjedt kézről kézre a kivégzettek, elűzöttek és száműzöttek szamizdat irodalma a legkeményebb brezsnyevi időkben a leningrádi egyetemen. Hadd fedje mindezt továbbra is jótékony homály. Amit Baka mond, viszont el kell fogadnunk: „Nekem a hagyományaimat meg kellett keresnem. Én nem kaphattam készen, sajnos nekem szellemi hagyományokat kellett keresnem, könyvekből. Tehát ami nekem hagyomány, az szinte mind könyv.” Csoda-e, hogy a „nemzeti” költővé válás legerősebb impulzusát épp az örök ellenzéki orosz értelmiség képviselőitől: leningrádi társaitól kapta?

Ha hihetünk – márpedig miért ne hinnénk? – a gyűjteményes kötetben szereplő versek datálásának, akkor Sztjepan Pehotnij maszkja és alakja is Leningrádban született meg: „Már elmerült az alkonyat / A csatornák piszkos vizében, / Pétervárt a sugárutak / Kötéllal verik a sötétben / Az éjszaka, csillagait / Vonszolva, mintha láncra volna / Előbortorkál, s én a csörgő / Lombokat hallgatom szorongva” (*Raszkolnyikov éjszakái*). Ebből az „ős-maszkból” lép elő később a többi: a Széchenyi (*Döbling*), a Yorick (*Yorick monológjai*), a Liszt Ferenc (*Liszt Ferenc éjszakái*), a Hány János (*Hány János búcsúpohara*) alakmás. S a „kisebb” maszkok: *Ady Endre vonatán*, *Trisztán sebe*, *Tél Alsósztrégován*, *Philoktétész*. Ezek közül vannak személyiségéhez közel állók (Széchenyi, Yorick, Philoktétész) és távolabbiak is.

El kell fogadnunk, hogy aki az oszlop mögül más-más személyiséget öltve elének lép, mindegyikük Baka, a költő, hiszen ő maga is erről beszél:

„Akkor vagyok a legszemélyesebb, mikor álarcot veszek fel.” Ezek szerint egy magyar Pessoaval állanánk szemben? Aligha. Bakánál a maszk nem arra való, hogy alakot, költőszemélyiséget vagy stílust váltson, képességeit csillogtatva clown-arcokat vonultasson fel a lényegi felismerésre alkalmatlan világnak. Baka a mondandóra helyezi fel az új és új maszkokat, s alkalmanként azokra a személyiségekre cseréli, akik annak véleménye szerint a legjobb kifejezői lehetnek. Nem lehet az véletlen, hogy kivétel nélkül illúzióvesztettek ezek a változatok, s hogy illúzióvesztésük minden esetben veszteség-, sőt vereségtudattal párosul: „Csend van tán Isten elharapta nyelvét / csillag sem csikordul tengelyén / hallgass te is aludj Széchenyi István / legnagyobb magyar szerencsétlen gazfi én” (*Döbling*); „ez nem a te világod már Yorick mondom magamban / kibalagok a tengerpartra, letelepszem a fővényen / és Hamlet bon mot-it mormolgom amíg leszáll az éj / s az ég falához mint spion füle félhold tapad fehéren.” (*Yorick alkonya*)

A főmű, a *Sztjepan Pehotnij testamentuma* keretbe foglalja Baka költészetét. A műfaj – az ál-műfordítások – választása kellő alkalom a rejtőzésre. Nevének orosz megfelelője pedig szellemes és alkalmas trouvaille a teljes történelmet átélő orosz baka szerepéhez. Megkockáztatom, hogy költészete úgy értelmezhető igazán, ha mindegyik verse mellé hozzáolvasunk egy-egy *Pehotnij*-darabot. Evvel együtt válik még szívszorítóbbá a Baka-vers, ami – valljuk be! – nem könnyű olvasmány, s aligha lesz valaha is „népszerű”. Súlyos anyagot hordoz: az emberi lét és egy korszak lényegét.

KOLLARITS KRISZTINA

Vastag Andrea: Csinszka – a „Halálra szánt, kivételes virág”

Két Hollós, 2016

Egy újabb könyv Csinszka-ról. Tekintélyt parancsoló terjedelmű, négyszáz oldalas kötet. De vajon lehet-e a témáról újat írni, és főképp ilyen terjedelemben? Érdeklődve vettem kezembe Vastag Andrea monográfiáját, amely valóban a szakirodalom és a kéziratári források alapos ismeretéről tesz tanúbizonyságot, s emellett külön dicséretet érdemel a jól kiválasztott fényképanyaga is.

Mi a könyv igazi újdonsága? Ahogy ez már az előszövből és a fülszövegből is nyilvánvalóvá válik, az

úgynevezett „női nézőpont”. A szerző már a bevezetőben hangsúlyozza, hogy „Boncza Berta esetleg több is lehetett egy egyszerű múzsánál”, hogy „nem biztos, hogy egy elviselhetetlen hisztérika volt”, és a szakirodalom eddig figyelmen kívül hagyta azt is, hogy Ady panaszai ellenében ebben a házasságban éppen Csinszka volt az, aki „testileg-lelkileg tönkrement”. Vastag Andrea Csinszka és Ady kapcsolatának vizsgálata során új szempontokat helyezett előtérbe: a családon belüli erőszak, illetve a társ-

